

שירת ש. שלום — בהגיעו לגבורות

לאופי יצירתו של ש. שלום

אנדרה נהר

שלום

לא ימט הנזקור בְּיָדֵי, לא יִכְבֵּה,
קרב אל מסתתר בחיים הוא קרבי.

הפצתי לצרר האין־סוף בְּנֵי,
ברגב מולדת, בשעל קרוב...
הפצתי ללבש כאָרֶם את בְּנֵי,
עַתָּה אש הפְּלָאוֹת קָל עורק בִּי תַצְרֵב.

בחרוזים אלה אנו שומעים את הטון היסודי של שירת ש. שלום שהיא כל־כולה מתח, כוח, רצון וקרב. והנה השם ש. שלום — הוא שם העט שבחר לו שלום־יוסף שפירא — מצביע דווקא על שלוה, על השלמה, על שלמות. כלום יש בכך מן הפראדוקס? בלי ספק. אולם בעצם הפראדוקס הזה מקופל סוד המהות היצירתית של ש. שלום. אצלו — במלמול החרישי של הדממה קלוטה סימפוניית היקום; באהבת ארץ־ישראל המתרפקת שלו צרוות תביעותיהם הנשגבות של הנביאים; בזמר הפשוט על חיי יומיום גנוז מאבק איתנים עם האין־סוף ועם האל.

אכן, מימי ילדותו ובחרותו של המשורר הסתמנו כל אלה בנועם וביושר, כשהם מושקים מים חיים מן המבוע של ספרי־הספרים ושל כלל המסורת היהודית.

לאופי יצירתו של ש. שלום

שלום-יוסף שפירא, נצר לשושלת מפורסמת של אדמו"רים, נולד בשנת 1904 בעיירה פרציב, פולין. תחילת חינוכו בחדר ובישיבה, ולאחר מכן הגיע לוויעה אשר שם תרמו התרבות ההומניסטית, לימודי פילוסופיה וטעם השירה את תרומתם כדי לעצב ולהשלים את אישיותו בצורה הרמונית, בלי שבר ובלי פיצול.

עם תום מלחמת העולם הראשונה ובעיקבות הצהרת בלפור עלה שלום-יוסף שפירא לארץ ישראל כדי לחיות את חייו בבית הלאומי של העם היהודי. וגם בכך לא היה משום קרע, כי לא לבדו עלה ארצה אלא בקרב בני משפחתו אשר מאז ומתמיד היו מפעמים בהם אידיאלים ציוניים ביחד עם השאיפה להגשים אותם בארץ הקודש. אין זה אלא טבעי שאחר ישיבת-עראי בירושלים החליט שלום-יוסף להיות חלוץ בין החלוצים. הוא נמנה עם מייסדי כפר-חסידיים, שתושביו לא הירפו מן המחרשה אלא כדי להקדיש מזמנם לעיון בגמרא ולזימרת שירי חסידיים. טבעי לא פחות הוא שאותו החלוץ בעל הרוח האינטלקטואלית העדיף כעבור זמן-מה את מקצוע ההוראה על פני עבודת השדה. במסירות נפש ובהצלחה פעל כמורה בראש-פינה, בירושלים וברחובות, עד שלבסוף מצא את יעודו האמיתי: את היעוד של סופר, של מחזאי, וקודם כל – של משורר. כך נעשה שפירא לבעל קולמוס הכותב בפסיכודונים הפשוט והמשמעותי כאחד: ש. שלום, וסופו שנהיה לאחד ממעצבי השפה העברית המקוריים ביותר.

דומה, שכל ההתפתחות האמורה השתלשלה בסימן זה של שלום – מושג ושם שהתלכדו עם דמותו של המשורר. על כן רכש את האימון של עמיתיו, שמינו אותו לנשיא אגודת הסופרים העברים במדינת ישראל; על כן התכבד בחשוב מכל הפרסים – פרס ישראל; ומעל הכל: על כן זכה להערצת העם כולו שרואה בו יוצר הראוי לקודמו הגדולים – ביאליק וטשרניחובסקי. אין זה איפוא מקרה, שבין הפרסים הספרותיים הרבים, שהוענקו לו במרוצת השנים, אנו מוצאים את פרס ביאליק, שניתן לו על אסופת השירים "פנים אל פנים", ואת פרס טשרניחובסקי על התרגום לעברית של סוניטות שקספיר.

די בשיתוף שני השמות הגדולים הללו – ביאליק וטשרניחובסקי – כדי לרמוז כי מתחת לפני השטח של ההתפתחות השלוה, לכאורה, של חיי המשורר ושל שירתו קבוי האיום התתי-קרקעי של הר-געש ורוחני. המאבק עם המלאך, כאשר מדובר בש. שלום, אינו בבחינת מליצה בעלמא. תמונת ההיאבקות מבטאת כאן מצב קיומי. ביאליק – כלום אין הוא משורר המסורת? טשרניחובסקי – כלום אין הוא משורר ההתמרדות? הניגוד שבין השניים – כלום אין הוא הניגוד בין קודש לחול? הרי האחד שר את התקווה הטובה, למרות הכל, ואילו האחר – את היאוש מול האין והריק. והנה, המגמות המנוגדות וקורעות-הלב הללו, המבדילות בין ביאליק לטשרניחובסקי, נפגשות זו עם זו באדם אחד ויחיד, הלא הוא משורר השלום, ש. שלום, הנאבק כדי לעשות שלום בין תרתי דסתרי.

אבל אין לנו עניין בהרפתקה ספרותית גרידא. יש כאן התנסות עמוקה יותר כהרבה, ובלי ספק היא קשורה באישיותו של ש. שלום, יוצר שכל אפיגוניות היא ממנו והלאה. מול קודמיו וגם מול בני-דורו הגדולים – נתן אלתרמן, אברהם שלונסקי, אורי צבי גרינברג – ידע ש. שלום לשמור על חירותו המקורית בהגותו ובסגנונו. כמו שלוש המשוררים הללו היה גם הוא יעד חי למשברים דרמטיים,

שעברו על העם היהודי ועל החזון הציוני כמעט במשך יובל שנים ושכדוגמתם לא ראו לא ביאליק ולא טשרניחובסקי. זוועות השואה באירופה; המאבק בשלטון הבריטי בארץ-ישראל; ספינות הרפאים של העלייה הבלתי-חוקית ("אקסדוס"); המחנות בקפריסין; הכרות מדינת ישראל; מלחמות הקיום של המדינה הצעירה (מלחמת הקוממיות, מיבצע קדש, מלחמת ששת הימים ואיחודה מחדש של ירושלים, מלחמת יום כיפור); חוזה השלום הראשון עם אחת ממדינות ערב (סאדאת וביקורו בישראל); ולבסוף, מיבצע שלום הגליל בלבנון (אותו הגליל שבו צעד המשורר את צעדיו הראשונים על אדמת האבות) – כל האירועים האלה הטביעו את חותמם על רובדי המעמקים שבאשראה היוצרת של ש. שלום; הם אשר שיוו הד ותהודה למיפעל ספרותי זה, שכל העת הוא מחובר אל דופק החיים הפועם בקצב מסחר.

שלושה נושאים עיקריים שולטים בהשתקפות זו של דברי-הימים, שאותם חי המשורר ושאותם אימץ ופירש.

ראש וראשון בהם הוא אהבת המולדת, אהבת ארץ-ישראל, אהבה עקשנית וססגונית, תובענית ונדיבת-לב. נופי ארץ-ישראל – ירושלים, צפת, הגליל – הם נופי הנפש הפנימיים של המשורר. חולם הוא על ארץ הראויה לחזונם הנעלה של הנביאים, אבל גם במציאות של חולשותיה הוא אוהב את ארצו, ובעצם המציאות הזאת הוא הולך שבי אחר המאמץ הכביר של עם שלם המנסה להגשים אחת האוטופיות הזוהרות ביותר בתולדות המין האנושי, וכה חרד הוא לגורלה של המדינה עולת-הימים: "חנו דעתכם על הנטע הרך, הנטע שעל חורבננו פרח.../פן יבול חלילה וחס – /ואין אחר אחריו".

היד המושטת אל הערבים – לא לשוא הושטה. עוד בטרם מלחמת יום כיפור, שנפתחה באכזריות כה רבה על-ידי הנשיא סאדאת, כתב ש. שלום את שירו הנוגע ללב "ישמעאל, ישמעאל", והנה בשנת 1979 יכול המשורר להגיש לאותו סאדאת בעיר חיפה את השיר ההוא בתרגום ערבי כמחווה של רצון טוב וכסמל השלום המיוחל.

השירים הללו החוגגים את ישראל מושרים מנקודת הראות של חלוץ, של מורה, של איש ספר. אשר לנטשא הבולט השני, הוא הנושא של חקר האין-סוף – הרי כאן דובר אלינו הפילוסוף הנותן ביטוי לחרדתו העמוקה, לברידותו הקיומית, לחוסר האונים שלו עקב המוגבלות הגורלית של יצורי אנוש שקצרה ידם מלתפוס ולהחזיק עולם ומלואו בכף. הניגוד בין הרגע ובין הנצח, בין החולף ובין הקיים, בין החלקיק ובין הקוסמוס מצטייר כמאבק פנימי בנפשו הקרועה של המשורר. והוא מוצא דרכי היגד חדשות כדי לבטא את אי-השקט אשר בלעדיו אין דינאמיות, את הקיפאון אשר בלעדיו אין התחדשות, את הלא-כלום אשר בלעדיו אין יש ואין חיים.

לבסוף, בהגיע המימד הפילוסופי אל הרמה המטאפיזית, אנו עדים להתרחשויות בין ה"אני" של האדם לבין ה"אני" של האלוהות, אך מה שאז מתרחש אינו יכול להיות לא הזדהות, לא פשרה, לא סינתזה, אלא דר-שיח, קרב, דיאלקטיקה. כי הרי במטאפיזיקה של ש. שלום שולט יסוד מכריע ביותר המבדיל אותה מזו של שאר המשוררים העבריים של דורו. יסוד זה הוא רוח המיסטיקה היהודית, הקבלה, אשר נפשו של ש. שלום – בהיותו נין ונכד לאדמו"רים חסידיים, חדררה בה כל-כולה.

לאופי יצירתו של ש. שלום.

מטאפיסיקה זו ממקורות הקבלה דוחה את השניות של האדם מזה ושל האל מזה. בלי להיתפס לפאנתאיזם נוסח שפינוזה היא נוטה לצד האחדות, זאת אומרת: היא מלאת כיסופים בלתי־פוסקים לקראת איחודו של האדם עם הווית הנצח של האל היחיד. הקבלה מלמדת כי ישראל, התורה והקדוש־ברוך־הוא אינם אלא אחד. השאיפה לממש אחדות זו מתמשכת לכל אורכה של יצירת ש. שלום. כמו בספר הזוהר היא מתבטאת בהתלהבות, בהתגלות, בהתעלותו של ה"אני" האנושי, המוגבל והזמני אל־עבר הספירה של ה"אני" האינסופי, האלוהי.

אני קורא לך "אני"
משום שאין מלים בפי
לקרא לך אִתָּה,
כי המלים בפי מליך
ובי אִתָּה קורא אליך
ואומר "אני" אִתָּה.

כל המושגים המופשטים חיוורים ותפלים מלתאר מה ששירתו של ש. שלום מיטיבה לתרגם לשורות מוחשיות, צבעוניות, גדושות חומר, גוון וצליל. אין איפוא להתפלא על כך שכמה וכמה מלחינים מצאו אצל ש. שלום מקור להשראתם המוסיקאלית, ובמיוחד יש להזכיר כאן את האופרה העברית הראשונה, המושתתת על מחזהו "דן השומר" בעיבודו של מקס ברוד ובהלחנתו של מארק לברי.

למעלה מתריסר כרכים מכילים את עושר הרוח היוצרת של ש. שלום, ועוד ידו נטויה. בכתביו המקובצים אנו מוצאים את אסופות השירים והשירות "פנים אל פנים", "או, בן פלא", "בין תכלת ללבן", "ספר חי רואי", "כי פנה יום" ועוד. כן כלולים בהם המחזות ("שבת העולם" ו"מערת יוסף") וכתבי הפרוזה, אשר שני הרומנים שבהם ("יומן בגליל" ו"הנר לא כבה") הינם עדויות אוטוביוגרפיות למאבקיו של המשורר למען יאיר ולא יכבה לעולם האור הרוחני, וגם הארצי, של מדינת ישראל אשר זוהרה, יופיה ונצחיותה משתקפים ביצירתו של ש. שלום.

ספטמבר 1985